

El consum de teatre popular a Mallorca entre el 1860 i el 1890

JOAN MAS I VIVES

Acceptar de parlar d'un tema com el del teatre popular a la segona meitat del segle XIX, sens dubte és arriscat, perquè suposa enfrontar-se a una problemàtica complexa que, en el nostre àmbit cultural, encara no ha estat analitzada a fons. De fet, tot allò que afecta la cultura popular, sempre camaleònica i multiforme, es resisteix força a aquesta mena d'anàlisi, tot i que es presenta sovint sota formes seductores que atreuen fàcilment l'historiador cultural. En qualsevol època que fixem la nostra atenció, al costat de la cultura més establerta i arquetipitzada, és a dir, més de manual universitari, hi trobam una gran multiplicitat de documents, sovint efímers, relacionats amb el consum cultural quotidià de la població majoritària que reclamen el seu dret a passar a la història. I no és fàcil d'atorgar-los aquest dret, perquè per definició són documents esmunyedissos i resistents a mostrar-nos les dades essencials que permetrien el seu estudi amb precisió. Per dir-ho clarament, sovint ens amaguen la paternitat, la procedència geogràfica i fins i tot la identitat, afectes com són a l'ús de les mil màscares. En definitiva és allò d'una tal obra anònima que resulta ampliació d'una altra, si aquella no n'és la reducció, emparentades totes dues amb una tercera que tradueixen en part, si és que no li serveixen de model. En el camp del teatre popular aquests fenòmens, i molts d'altres de semblants, són freqüents i fan que una part considerable de la producció del període que ara ens ocupa encara formi part d'una massa informe que no sempre és fàcil de descriure amb rigor acadèmic. Tampoc no ho pretenem, almenys ara i aquí, i, a més, estam convençuts que aquestes són característiques inherents a la matèria que ens ocupa: és a dir, sense la possibilitat de transformació constant la cultura popular perdria la font principal del seu dinamisme, i ja entendreu que negar-li aquesta possibilitat és també negar-li l'existència.

En contrapartida a les dificultats d'anàlisi, però, la cultura popular, com deia, és també enormement atractiva, seductora, en cada una de les seves manifestacions. Per exemple, estudiar el teatre popular de la segona meitat del XIX suposa estudiar la principal forma de diversió de l'època, és a dir, veure en què ocupava el temps lliure l'home d'aquest país que, gràcies als diversos graus d'industrialització assolits, començava a plantejar-se, per primer cop, el dret a l'oci. Naturalment això no és una dada supèrflua, sinó que ens ha de donar una informació molt valuosa sobre l'organització de la vida social en general i, més, sobre els hàbits culturals que la caracteritzaven.

Naturalment és a les grans ciutats on l'activitat espectacular era més intensa. Pel que fa al territori català, les tres capitals més importants, Barcelona, València i Palma, tenien unes característiques específiques ben definides, la qual cosa en certa manera n'impossibilita la caracterització conjunta. Tanmateix no crec que puguem dir que les formes de diversió que es consumien a un lloc o altre fossin totalment diferents. Només

ho eren respecte a la intensitat en què es produïen i en l'expressió concreta immediata que adoptaven. És a dir, pel que a nosaltres ens interessa, a tots els nuclis catalans amb vida urbana prou desenvolupada un mateix model de local oferia un tipus genèric d'espectacle, bàsicament idèntic. Canviava, això sí, la quantitat i la qualitat d'aquesta oferta i també el grau d'adaptació a les característiques pròpies de la ciutat. Per això, les deduccions que es poden fer respecte a una lloc són aplicables, en la proporció adequada i en els seus trets generals, als altres; almenys són igualment representatives del tipus d'espectacle popular que es consumia arreu. Aquest fet encara em sembla més evident si el lloc és Palma, que de seguida convertirem en el nostre punt d'anàlisi, una ciutat que no era gaire propensa a generar espectacles propis, ni podia ésser-ho atesa la seva minsa infraestructura empresarial, sinó que acollia amb generositat els que li venien de fora. Per tant, ens pot servir d'exemple, salvant totes les distàncies, per tal d'explicar quin era l'estat d'evolució de l'espectacle popular, i més específicament del que utilitzava la llengua catalana en la seva materialització.

Una bona manera d'introduir-nos en aquest tema pot ésser la d'imaginar-nos quines opcions concretes tenia un persona, amb vocació d'espectador no gaire formal, que, un dia qualsevol de l'època que hem acotat, decidia anar als cafès cantants o cafès teatres de Palma, sens dubte els escenaris que més s'adaptaven al concepte d'espectacle popular, sovint teatral o parateatral. En aquest punt em permetreu que m'inventi el personatge i em disposi a acompanyar-lo la nit del 30 de març del 1867, una data elegida amb un poc de trampa perquè la tenim ben documentada, cosa que no sempre passa. Recordau que érem a les portes un curt període revolucionari i d'un posterior, i potser massa llarg, període «restaurador» en què la vida social, i també l'espectacular, seria especialment densa i, en certs sentits, agitada. El nostre company no vol anar al Teatre del Príncep de Asturias, nom pompós que han posat al Principal, encara que ningú no en fa gaire cas, i decideix de visitar un establiment del qual molta gent parla aquells dies, el *Gran Café del Universo*. És situat a l'antic convent de la Misericòrdia, entre els carrers de sant Bartomeu i el de les Monges, al centre de Palma. De fet, és al bell mig del barri que concentra gairebé tota l'oferta d'oci i de diversió. Ens hem de dirigir cap als carrers estrets i tortuosos que s'enfilen rere el Principal i s'estenen cap al pla de Cort, per la part alta, i cap a la plaça del Mercat, per la baixa. Els noms d'aquests carrers sovint apareixen a la premsa, perquè no és gens estrany que la policia hi practiqui actes de repressió del joc o de la prostitució, en locals no gaire diferents del que nosaltres ens disposam a visitar. Aquest, l'*Universo*, s'ha fet si fa no fa cèlebre per les seves representacions de sarsueles i de gairebé tots els gèneres musicals i teatrals que en aquells moments estan de moda, en castellà i en català. El 30 de març del 1867 hi actua una companyia que ja ha aconseguit un certa fama. Quan hi arribam, són a punt de començar l'actuació i per això, entre empentes i dificultats menors, accedim ràpidament a una taula si fa no fa ben situada, demanam la nostra consumició i ens disposam a PASSAR-NOS-ho tan bé com puguem amb l'espectacle. Els empresaris són els germans Josep i Pere Amigó¹ i han reunit, a més de la companyia, un petit grup de músics, substituïts de l'anterior pianista, que també formen part imprescindible de l'oferta del local. Precisament inicien l'espectacle amb una simfonia, un xic estrident per la sobreabundància de percussió, a la qual el públic presta molt poca atenció. No sembla que ells es desmoralitzin gaire per aquest fet, perquè només volien centrar l'atenció en el que passa sobre l'escenari. Ara es disposen a acompanyar els números musicals d'una peça ben coneguda pels assistents: *La mujer*

¹ Sobre el *Gran Café del Universo*, vegeu Joan MAS I VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, 70.

liviana. És una *tonadilla*, segons els cartells, l'acció de la qual teòricament transcorre a Navarra, tot i que, sobre l'escenari, més aviat reduït, hom només hi simula una habitació. Ben aviat el públic s'adona que allò sí que s'ha de mirar amb una mica d'atenció, perquè hi passen coses grosses, que l'actriu i els dos actors que l'escenifiquen i, sobretot, la canten, s'encarreguen d'exagerar fins al paroxisme: Maria, «*la mujer liviana*» del títol, esposa d'un capità, s'enamora d'un altre militar i té la gosadia de confessar-ho al seu marit. Entre els crits que això provoca del públic, n'hi ha de reprovació, però també se sent alguna oferta per substituir l'amant, fora de la ficció. L'espectacle, però, continua. El marit no vol perdre la seva autoritat i, com a bon militar de vodevil, no està disposat a tolerar una tan greu màcula per al seu honor. La cridòria del públic, enfervorit per la beguda, arriba al màxim quan el capità es disposa a apunyalar l'esposa i aquesta és rescatada, pistola en mà, pel valeros amant. El seu darrer duo és corejat per tot el públic: Diu Pedro: *Huyamos presto / si tú quieres / do no tuvieras / mas que amor*; i Maria accepta: *Huyamos presto, / Pedro Querido / de este recinto / de pena y dolor*. Tanmateix el marit tanca l'obra amb un «solo» ple d'amenaçes: *¿Oh maldicion! ¡maldicion! / Se me han huido!... / ya encontraré su nido / no se me escapan!... / Muger infame, villana, / que tu amor has vendido / ya tendrás pronto el castigo / de tan inicuo proceder; / seguiré tus pasos / y si os llevo á encontrar / haré de los dos juntos / la sangre derramar!!!*². Els aplaudiments són immediats perquè ningú no pot resistir tanta intensitat melodramàtica.

Els Amigó, com tothom sap, són molt permissius en matèria de costums socials i per això programen obres com aquesta que sap que convenen al caràcter del seu local. Tanmateix, no volen excedir-se i també saben que, entre les que tenen a l'abast, moltes d'altres presenten un model de comportament moral molt més ajustat als costums imperants. Avui, per exemple, han programat a continuació una altra obreta en un acte que pot contrarestar la possible apologia de la infidelitat matrimonial o de la venjança a sang i foc que l'ambigüitat del final de *La mujer liviana* permet de suposar. Es tracta de *Avís a les criades o El Xacó i la Poneta*, de Francesc Renart i Arús, molt coneguda, també a Palma. Els músics s'han retirat a descansar una estona perquè després hi haurà ball, i ara els actors tornen a fer reviu les trifulgues d'un militar buscafaldetes, en Sánchez, casat, que, tot s'ha de dir, només és assistent d'un tinent, el qual vol seduir una criada catalana, la Poneta, promesa d'un pintador d'indianes, Xacó. Els propietaris del local han pensat que podria tenir la funció de rèplica moral, en el sentit que ells entenen la moral, respecte a l'obra anterior, perquè l'assistent aquí sí que és controlat per l'esposa i no té cap opció d'abandonar el jou del matrimoni.³ Tanmateix l'escena culminant que ha provocat la hilaritat extrema del públic ha estat la de l'enfrontament entre la criada catalana i l'esposa castellana de l'assistent, paper que ha recaigut en una actriu còmica histriònica fins a l'exageració. Finalment, ha tancat la funció un ball ben animat, en el qual els actors s'han mesclat amb el públic.⁴

A la sortida de l'*Universo*, ens hem trobat un amic que, precisament avui, recordau que som al 30 de març del 1867, ha assistit a un altre cafè cantant de Palma,

² Edició utilitzada: *Tonadilla La Muger Liviana*. Parte primera. Letra de Don F. P.- Música de Don F. G.. Barcelona, Imprenta de Juan Llorens, 1861, 8 pàgs.

³ Edició utilitzada: *Aviso á las criadas ó La Poneta*. Pieza bilingue en un acto, Valencia, Imp. Rugier Muntalvan, 1844, 24 pàgs. El peu d'impremta deu esser, però, fals: cf. Manuel SANCHIS GUARNER: *Els inicis del teatre valencià modern 1845-1874*, València, 1980, 74.

⁴ Vegeu la programació del *Gran Café del Universo* del 1866-1867 a l'Arxiu Municipal de Palma, lligall 1577, núm. XIX [numeració antiga]: Año 1866. Cafés cantantes. Partes de las funciones que se dan en los mismos.

concretament al Recreo, també conegut com Cafè de sa Canterina o Can Costa, segons el nom del seu propietari, Josep Costa, situat entre els carrers Passadís i Racó, molt prop, per tant, de l'Universo, i d'altres establiments semblants. Can Costa era precisament el primer local que havia programat funcions d'aquelles característiques,⁵ i ara el nostre amic no es pot estar de contar-nos, amb poca profusió de detalls, no temeu, la funció a què ha assistit. En primer lloc s'ha entretingut amb *Lo aprenent i la criada*, un «juguet líric», semblant a *La mujer liviana*, en el qual dos pretendents -el fatxenda i el més honorat- aspiren a la mateixa dama, la qual, encara que inicialment prefereix el fatxenda, finalment es queda amb l'honorat. Un argument ben tòpic i repetit en aquests locals. Els entesos diuen que és una de tantes obres produïdes pel duet format per Eduard Sala i Francesc Altimira, els dos de Barcelona.⁶ A continuació havia pogut veure *Una nit de rebumbori*, un entremès d'Antoni Bisañes, basat en un seguit de malentesos entre marit i muller i en la paciència d'un veí que, amb tant d'aldarull, no aconsegueix de dormir en tota la nit.⁷ A més, quan se n'ha anat, encara s'havia de posar en escena *La ministaire*, potser una cançó o un ball.⁸

Les dues funcions que hem descrit, absolutament reals, poden considerar-se representatives del tipus d'espectacles a què ens hem de referir en aquests papers. Els locals de representació de teatre popular tenien una oferta àmplia: abraçava des de les actuacions cantades o declamades més breus -els monòlegs o les cançons- a les més extenses que permetien els seus petits escenaris -les comèdies en tres actes o, alguns cops excepcionals, els drames de màgia, els melodrames sentimentals i, fins i tot, els drames romàntics. De fet, hi podem trobar tota la gamma que oferia aleshores la combinació de música, recitació i cant. Encara hi havia un altre factor que complicava extraordinàriament aquesta diversitat, que era el de la pluralitat lingüística, no només referida a les obres en italià -sobretot fragments d'òperes-, castellà i català, sinó també a la presència sobre els escenaris de les variants dialectals. A Mallorca era freqüent que s'escenificassin peces en andalus, d'una banda, i en barceloní, mallorquí i, menys, valencià, de l'altra. Aquest darrer fenomen és molt curiós i potser singularitat el món espectacular de l'illa respecte a les altres terres de parla catalana. De fet, té la raó d'esser en l'escassa promoció d'actors mallorquins en els àmbits professionals i, menys, en la seva poca fidelitat lingüística, ja que s'especialitzaven en la representació gairebé exclusiva de teatre en castellà. Tot plegat feia que als locals públics de diversió sovint hi actuassin «artistes» procedents de fora Mallorca, sobretot de Barcelona i, en una proporció molt menor, de València, ciutats que no només eren autosuficients en aquest sentit, sinó que fins i tot podien «exportar» els seus professionals, ja sigui a través de contractacions individuals o de gires dels grups si fa no fa estructurats. No cal dir que, quan això passava, amb ells també hi anava el seu repertori, bàsicament integrat per obres autòctones, a més de les inevitables peces castellanés. Per als nostres interessos d'ara, aquest fet no és en absolut negatiu, ja que ens permet de presentar, de Mallorca estant, la mostra *territorialment* més extensa, tot i que no és en absolut exhaustiva, del

⁵ Sobre aquest cafè cantant, vegeu Joan MAS I VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, 68.

⁶ De fet, no hem pogut localitzar l'obra; per això li assignam un argument arquetípic i uns autors possibles per la seva estructura d'òpera lírica, amb tres personatges.

⁷ Vegeu l'obra estudiada a Joan MAS I VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, 284-285.

⁸ Arxiu Municipal de Palma, lligall citat a la nota 4.

teatre en català de consum popular, cosa que potser no podríem fer si el nostre punt de partida fos València o Barcelona.

D'altra banda, el fenomen no és exclusiu dels escenaris, sinó que també es produeix en altres sectors del consum de teatre popular i concretament en el de la difusió impresa. No ens ha d'estranyar que sigui així, perquè és evident que les obres de teatre que es podien comprar en els circuits pròxims a la literatura de canya i cordill i les que es podien contemplar i «viure» en els escenaris dels teatres menors eren si fa no fa les mateixes, o responien a unes característiques semblants. I no cal insistir en la importància d'aquesta difusió impresa en les dècades centrals de la segona meitat del segle passat, perquè és en aquells moments que es consolida definitivament, gràcies a tot un seguit d'editors i llibreters que s'hi especialitzen i a uns punts de venda ben assortits que en comercialitzen la producció. Potser, però, no hem fet prou cas a aquestes edicions, tot i que Xavier Fàbregas ja va intuir que podien ésser força importants en la configuració del teatre popular d'aquells moments,⁹ i encara hem fet menys cas a les petites botigues que les posaven a l'abast dels lectors, també essencials per al seu èxit comercial.

A Mallorca hi hagué una família que monopolitzà aquest comerç, la dels Borràs, sobre els quals hem de centrar ara l'atenció. Concretament, en les biblioteques mallorquines o en les col·leccions particulars trobam una gran quantitat de publicacions efímeres que porten, imprès o, més sovint, adherit amb una tira de paper sobre el primitiu peu d'impremta, el nom i l'adreça de l'establiment on es poden comprar, relacionat amb Mateu o Antoni Borràs. De Mateu Borràs se'ns diu, en les referències que semblen més antigues, que tenia la tenda al carrer del Sindicat, núm. 139; després els impresos la situen a la plaça del Call núm. 10, i a la «caseta de fusta» de la costa del Teatre. El seu nom complet era Mateu Borràs i Campins i el 1875 va polemitzar amb l'impressor Pere Josep Gelabert, de qui tornarem a parlar, perquè cada un d'ells, en contra del que deia l'altre, volia convèncer el seu públic que editava l'autèntic *Zaragzano*, el calendari-pronòstic més famós de l'època.¹⁰ De fet, Mateu Borràs actuava també com a impressor i fins i tot un poc com a autor, ja que no tenia cap escrúpol d'introduir modificacions a les obres que arribaven a les seves mans i de presentar-les sota el seu nom.¹¹ Antoni Borràs el degué substituir en el negoci, perquè en els exemplars de moltes de les obres procedents de les seves botigues, sobre la tira de paper de Mateu Borràs hom hi ha adherit la d'Antoni Borràs, amb tenda situada a la plaça del Mercat 27 i amb el mateix quiosc de fusta a la costa del Teatre. Potser eren germans, perquè si Antoni hagués estat fill de Mateu i n'hagués heretat el negoci, segurament hauria indicat aquesta condició a part o banda.

Els repertoris teatrals dels Borràs o les peces teatrals que s'inclouen en els seus catàlegs més generals, juntament amb trobos, glosades, codolades i històries de tota

⁹ Xavier FABREGAS: "Frederic Soler i el teatre del seu temps", a Joaquim Molas (Director), *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, Volum VII, Barcelona, Editorial Ariel, 1986, 298-299.

¹⁰ La polèmica va transcendir als diaris. Mateu Borràs va inserir un *Remitido* al *Diario de Palma* del 16-X-1875, pàg. 3 i Pere Josep Gelabert va replicar, al mateix diari, el 20-X-1875, pàg. 3.

¹¹ Vegeu Joan MASI VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, 231 i 238-239, on present algunes obres de teatre nadalenc adaptades per Mateu Borràs. Moltes de les obres que li atribueix Lluís Alemany, datades entre el 1871 i el 1893, són en realitat obres anònimes publicades o, en algun cas, adaptades per M. Borràs. Luis ALEMANY VICH: "Escritores baleares. Fichas bio-bibliográficas", *La Estafeta Literaria*, núms. 426-427-428 (15 de septiembre de 1969), 106.

mena, són ben representatius del que, d'una manera o altra, interessava al públic mallorquí, però també del que es publicava fora de Mallorca, sobretot a Barcelona, d'on procedien moltes de les peces d'aquests repertoris. No sempre és fàcil d'identificar-les, perquè estan subjectes a moltes de les imprecisions que ja he indicat al començament d'aquest treball, però, així i tot, sí que ens podem fer una idea prou ajustada del seu contingut general i de les tendències espectaculars que hi són representades. A més, si ens centram en el teatre català o bilingüe, que és el que ara ens interessa més específicament, els problemes no són tan grans, entre altres coses perquè la producció total d'aquest teatre no és comparable en extensió a la del teatre castellà, per exemple, i perquè gràcies a la tasca d'alguns estudiosos que ens han precedit, entre els quals no em sé estar de citar Xavier Fàbregas, pel Principat, i Manuel Sanchis Guarner, pel País Valencià, ara ja ens hi podem començar a apropar amb una certa familiaritat, tot i que encara hi ha molt, moltíssim!, de camp per córrer.

Per als nostres objectius, aprofitam tres d'aquests repertoris, els quals, pel que fa a l'oferta teatral, ens semblen els més representatius, ja que són els que més habitualment acompanyen les obres venudes a Can Borràs, i abracen els diversos anys de l'activitat d'aquests personatges. El primer és un foli que serveix de portada i contraportada de les obres, a les quals s'ha enganxat, imprès a dues columnes: la de l'esquerra és reservada per a les *Historias*, amb 106 títols, numerats correlativament, com tots els d'aquest catàleg, i per als *Libritos*, amb 89 títols més; la de dreta és per als *Sainetes y tonadillas*, amb 181 peces, indistintament en castellà o en català. Deu correspondre als moments inicials o a una primera etapa del negoci, perquè després els catàlegs seran més extensos i hom no hi farà referència a altres productes que aquí també s'anuncien, com llibrets de fumar, llumins o naips.¹² Per a una datació orientativa, diguem que aquests mateixos productes són anunciats en obres de venda a la casa Borràs publicades el 1872.¹³

El segon repertori és el que apareix com a apèndix de diverses edicions de la Impremta Villalonga del 1884. És un catàleg específic de «teatro catalá, mallorquí y bilingüe» i per a cada obra tendeix a indicar el nombre d'actes i el d'homes i dones que hi surten: en conjunt hi apareixen 190 títols, ordenats alfabèticament. Una part, porten una xifra a l'esquerra, que deu correspondre a un catàleg més ampli, que hem de suposar amb obres no teatrals, perquè si els disposàssim correlativament restarien molts de buits.¹⁴

Finalment, el tercer és un altre full a manera de portada i contraportada, imprès a tres columnes, el qual porta un peu d'impremta propi, *Impr. de Viuda é Hijos de P. J. Gelabert*, independent del de l'edició de les obres que acompanya, a les quals s'ha adherit.

¹² La llegenda que encapçala l'enumeració de les obres mostra el caràcter que tenia el negoci en el moment que s'emprava aquell catàleg. Diu: *SAINETE NUM.* [a continuació un nombre a tinta], *se halla de venta en Palma, tienda de M. Borrás, calle del Sindicato número 139. También se hallarán libritos de fumar de las más acreditadas marcas, fósforos de toda clase y un variado surtido de naipes. El libro titulado Tablas de cuentas hechas acomodadas á la nueva ley monetaria, escudos y céntimos= y el Zaragozano, calendario arreglado espesamente para las Baleares y otros. Gran surtido de romances, libritos de a pliego, Aleluyas, santos, soldados y las siguientes HISTORIAS.*

¹³ Per exemple, al final del llibret *El judici Universal. Cansons mallorquines atribuïdes á un tal Jordi Catiu*, Palma, 1872.

¹⁴ Podem veure aquest llistat, per exemple, a *Una nit de rebumbori. Comedi emb un acte y en vers mallorquí*. Per B. [Antoni BISAÑES]. Palma, Imp. de Villalonga, 1884, apèndix sense numerar. L'introdueix la nota següent: *ADVERTENCIS.* En els matexos puns, Mercat 27, á sa caseta de fusta de sa costa d'es Teatro, se trobará un gran sortit d'istorias, romansos y folletos tant en mallorquí com en castellá, poesias mallorquinas y una multitud de comedias, pessas y sainetes, d'entre las cuales se recomanan las siguientes:

És íntegrament de caràcter teatral i consta de dos apartats, ordenats alfabèticament. El primer és el de la «Sección castellana» que ocupa les tres primeres pàgines, amb uns sis-cents títols, i el segon, el de «Teatro catalá, mallorquí i bilingüe», que ocupa la quarta pàgina, amb 195 obres. Totes tenen una xifra a l'esquerra, amb les mateixes característiques de l'anterior. Aquest catàleg ha d'esser posterior al 10 de desembre del 1884, data de la mort de Pere Josep Gelabert i Pol,¹⁵ ja que la impremta que ell havia regentat, havia passat ja a mans de la seva vídua i fills, encara que, per les obres que s'hi anuncien, com veurem, no sembla tampoc gaire posterior. És el que utilitzarem preferentment en la nostra anàlisi, perquè recull gairebé totes les obres de teatre català o bilingüe del primer catàleg i dues terceres parts de les del segon, sobretot les numerades. A més a més, la casa Gelabert actuava com a propietària d'una galeria teatral, ja que disposava dels drets d'autor de moltes d'aquestes obres i, per tant, la seva oferta anava directament dirigida als possibles interessats a escenificar-les, als quals en algunes ocasions hem pogut comprovar que empatia perquè no era gens fàcil que hom li reconegués aquests drets¹⁶ que, d'altra banda, difícilment es reconeixien als mateixos autors. En resum, per a les consideracions que farem a partir d'ara volem utilitzar els 195 títols d'aquest darrer catàleg, més els de l'anterior que no s'hi repeteixen, que són exactament 67.¹⁷ En conjunt, per tant, els dos catàlegs sumen un total de 262 obres teatrals en català o bilingües, una xifra certament respectable.

Després d'aquesta necessària digressió d'erudit local, per la qual no sé si demanar disculpes, potser fóra bo de recuperar el personatge que ens ha acompanyat al començament d'aquesta exposició i d'invitar-lo a una altra sortida, ara no pels vells carrers del centre de Palma, sinó a través del paisatge que dibuixen els versos d'algunes d'aquestes peces. Per tal que aquesta invitació sigui més versemblant, podem suposar, per exemple, que aquella afeció als espectacles que ja ens va demostrar en la seva joventut, amb el temps s'ha anat afermant i ara, uns vint anys després, l'ha convertit en un modest empresari que dirigeix un d'aquests teatres secundaris. Vol fer bé la seva feina, i en aquests moments tracta d'aconseguir els textos més adients per oferir als cantants i còmics que actuen al seu local. Centra l'atenció en el teatre en català, que potser és el que ha tingut més desatès tot i que, segons les notícies que arriben de Barcelona, sembla que també pot donar uns bons resultats econòmics. Per això, ha reunit els catàlegs de Can Borràs i reflexiona sobre el que hi veu anunciat.

En primer lloc es troba amb un petit nombre d'obres escrites en valencià. No són gaire nombroses, només 15, però ja li va bé, perquè sap que només adesiara es presenta l'avinentesa de contractar actors valencians que, tot s'ha de dir, no són gaire habituals a l'illa, encara que tampoc no són inusitats. Hi reconeix tres obres del més famós dels autors populars valencians, Josep Bernat i Baldoví: *L'agüelo pollastre*, *Qui tinga cucs que pele fulla* i *Un fandanguet en Paiporta*. S'anota el primer d'aquests títols perquè, si en

¹⁵ Cf. Juan POU MUNTANER: *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX Tomo VI (1881-1885)*, Palma de Mallorca, 1985, pàg. 281.

¹⁶ Cf. Joan MASI VIVES: *El teatre a Mallorca a l'època romàntica*, Barcelona, 1986, 43

¹⁷ Ja he dit que hi ha altres catàlegs de Can Borràs que inclouen obres teatrals, encara que no aporten coses noves als que hem presentat al text. Citem-ne, tanmateix alguns: a) Un full, sense peu d'impremta, a tres columnes, semblant al primer catàleg descrit al text, però distribuït en els següents apartats: *Historias de 2, 3, 4 y 5 pliegos, Comedias, Sainetes y tonadillas, Trobos, Seguidillas, Jotas, Cartas de Amor, Místico, Villancicos, Romances de cuartilla, Papeles varios, El Cantor de los amores*; b) Un full, amb peu d'impremta: *Imp. de las hijas de Colomar*, a dues columnes, amb els següents apartats: *Comedias en Castellano* i *Sección mallorquina*. Tots aquests catàlegs, també els del text, indiquen que a la botiga es poden trobar moltes obres més.

té oportunitat, el programarà pel dia dels Morts, quan al Principal facin el *Don Juan Tenorio*, de Zorrilla. Ell una vegada va veure la comèdia de Bernat i Baldoví i li quedà gravat el diàleg entre l'«agüelo» i donya Inés, paròdia de la més famosa escena de sofà de tot el teatre hispànic. Creu que el públic per força ha de rompre a riure quan pensa en aquell emfàtic «No es verdad, ángel de amor», de Zorrilla, replicat amb l'exabrupte de la Inés de Bernat i Baldoví: «¡Calle per l'amor de Deu, / perque no puc ya aguantar / tant de airet particular / com respira el amor seu!». ¹⁸

També hi ha tres obres de Ramon Lladró i Mallí, deixeble de Bernat i Baldoví, entre les quals destaca *Rafaela la filanera*, una peça que pot resultar molt divertida si l'actriu còmica sap treure tot el partit que permet el personatge del títol. ¹⁹ Hi veu també les obres de Francesc Palanca i Roca *La ballá del francès*, *La millor raó el trabuch* i *Un casament en Picanya*, i a més sap que és també autor d'obres més ambicioses i recorda l'èxit del seu *Valencianos con honra*, del qual tant es va parlar el 1869. ²⁰ Els altres autors representats li són menys coneguts. Un amic valencià li ha parlat entusiasmat d'un tal Eduard Escalante, que es veu que té molt d'èxit al seu país, i que també s'ha representat força a Palma, però sap que la distribució de les seves obres no està en mans dels comerciants mallorquins i, si li interessien, les haurà d'aconseguir per altres vies.

Després es disposa a analitzar les obres mallorquines. Cal tenir-les presents perquè, encara que és cert que a Mallorca hi ha pocs professionals de l'espectacle, tampoc no és difícil improvisar una petita companyia per a funcions concretes, que no pressuposin una temporada gaire llarga. Els títols que hi troba no són gaire nombrosos, una quarantena, que representen un poc més del 15 % de l'oferta, i això que el llistat de la impremta Villalonga hi fa una bona aportació, no sempre destinada als circuits de teatre comercial.

Un grup el formen les obres procedents del segle XVIII, que fan un poc el paper d'antecedents remots. Així la comèdia *Pedro Belmar*, del mític glosador Sebastià Gelabert «Tià de sa Real». És una comèdia moral que narra l'aventura d'un mariner català que va a rescatar el seu pare a Alger. Hi ha algunes escenes de seducció que, amb l'ambientació d'oriental, podrien anar bé per als teatres populars, però no sembla de les peces més adients a aquests escenaris. ²¹ Tampoc no hi tenien gaire accés els entremesos tradicionals, com el *Roegó Florit* i *El Llorenç malcasadís*, o les obres de Guillem Roca i Seguí i Tomàs Aguiló i Cortès, que els imiten, tots ells anunciats pel catàleg de la impremta Villalonga. L'entremès tradicional tenia la seva pròpia vida, lligada a les representacions improvisades o amateurs, i no necessitava aquests teatres comercials per sobreviure. Encara eren menys aptes per a aquests escenaris les peces nadalenques que trobam a aquest mateix catàleg. L'editor i el venedor amb aquests títols més aviat pretenien de satisfer la demanda de les escoles regentades per ordes religiosos i la dels grups parroquials, però aquest no és el tema que ara ens ocupa.

¹⁸ Edició utilitzada: Josep BERNAT I BALDOVI: *L'Agüelo Pollastre*, Sueca (Lletra menuda, 9), 1974 (facsimil de l'edició de València, 1859).

¹⁹ Edició utilitzada: *A falta de buenos o Rafaela la Filanera*, edició facsimil de la de València, Imprente de D. J. Mariana, 1855, 24 pàgs.

²⁰ Manuel SANCHIS GUARNERR: *Els inicis del teatre valencià modern 1845-1874*, València, 1980, 43-44.

²¹ Edició utilitzada: Sebastià GELABERT: *Comèdia d'En Pedro Belmar*. Entremesos. Edició a cura de Jaume VIDAL ALCOVER: Manacor, Col·lecció «Tià de Sa Real» 19, 1983.

En canvi, el nostre empresari ja troba ben interessant el *Divorci per força*, d'Antoni Maria Cervera, publicada el 1837, una comèdia amb molta influència de l'entremès, per la qual sent una certa simpatia perquè és la primera que fa sortir les classes «bones», com es diu a Mallorca, sobre els escenaris. El divorci en qüestió és el que infligeix un noble a la seva esposa, pagesa, quan comprova que no té les virtuts que ell li suposava: aquesta mena d'arguments, clarament misògins, tenen sempre una gran acceptació, per la qual cosa els trobam repetits sovint. Per exemple, a una peça anònima que és en el catàleg de la impremta Gelabert, procedent del Principat, titulada *Qui no adoba la gotera ha de adobar la casa entera o sia Mala muller i mala madrastra*, s'adopta pràcticament la mateixa solució per a un comportament poc edificant de la dona casada.²² Sens dubte, la misogínia era molt arrelada a la societat del vuit-cents, però la repetició d'aquestes històries també s'explica pel component gairebé exclusivament masculí del públic dels locals d'espectacles, factor que incideix en moltes de les seves característiques i que no sempre tenim en compte.

Pel que fa, però, als autors més vigents a la segona meitat del segle, el millor representat aquí, amb vuit obres, és Antoni Bisañes, del qual ja hem pogut veure *Una nit de rebumbori*. El seu èxit indubtable pot sorprendre perquè ara sabem que després la historiografia literària pràcticament l'oblidà. A la penúltima dècada del segle, el nostre amic, incipient empresari, encara podia recordar les cèlebres representacions de Bisañes, actor i autor, al teatre del Racó de Plaça durant els anys 60: era l'època daurada d'aquell local que a poc a poc es convertí en un petit mite de la vida alegre mallorquina, com també s'hi convertí el seu autor més representatiu. Sens dubte les seves obres són les que millor s'ajusten a aquests tipus de locals públics: amb un bon control del ritme de la representació, que fa que a *Els locos en Nochebuena*, per exemple, proposi de suprimir o augmentar els personatges segons les necessitats de cada moment; i amb un coneixement eficaç de l'humor directe, i sovint escatològic, que es consumeix en aquests locals, com es pot comprovar en la seva adaptació d'*El metge per força*, de Molière.

Ben diferent és la història de Bartomeu Ferrà, representat aquí amb sis obres. Ferrà també s'havia convertit en un autor popular i *Els calçons de mestre Lluch*, el seu entremès més característic, era conegut per tots els mallorquins, però ell escrivia més per a les associacions pietoses que per als teatres comercials. La seva extraordinària popularitat com a autor costumista li permetia d'accedir algun cop als teatres públics, però ni ell ho havia pretès mai, ni li feia cap gràcia que això fos així quan la moral d'aquests teatres era posada en entredit.

En canvi, també era un home de teatre, en el sentit més ampli de la paraula, Jaume Roca, que tothom coneixia amb el pseudònim «Un pagès d'Andratx», i que amb la seva companyia ambulat havia recorregut pràcticament tota l'illa. El nostre empresari podia adquirir, segons aquests catàlegs, cinc obres seves, i era curiós que encara s'hi mantingués *La revolució d'un poble*, que parodiava, des d'una òptica clarament esquerrana, els aldarulls posteriors a la Revolució de Setembre al poble d'Andratx. Tanmateix el Roca més present aquí era també el costumista, l'autor d'entremesos intrascendents com *Es sereno des barrio* o *Es sogre i sa nora*, que captivaven el públic només amb la seva mica d'enginy.

²² Edició emprada: Barcelona, En casa de Antonio Bosch, 1864, 15 pàgs. Segons Xavier Fàbregas, ja era publicada, però, el 1833 (cf. Xavier FÀBREGAS: *Aproximació a la història del teatre català modern*, Barcelona, 1972, 39).

Un altre autor típic de cafè musical era Miquel Bibiloni i Corró, de qui els clients de Can Borràs podien comprar, juntament amb altres paròdies, l'*Aferra qui pot o el batle dels tres caramells*, que també es basava en uns fets reals, viscuts per ell mateix a l'Ajuntament de Lluçmajor i que, quan es va representar per primer cop, el 1879, a Palma, va congrega una multitud de llucmajorers. Ara ja havia desaparegut l'expectació, però Bibiloni, molt present en els escenaris d'activitat nocturna, tant per les seves actuacions com a cantant, com per les seves obretes en castellà i en català, encara tenia molts d'adeptes.

Finalment, Pere d'Alcàntara Peña, que havia fet molts d'esforços per convertir-se en el Pitarra mallorquí, mai no ho aconseguí i ho demostra que només trobam tres obres seves en aquestes llistes, segurament les úniques que degueren imposar-se en els repertoris habitual: *El cordó de la vila*, la millor de totes, encara que el nostre empresari considerava que era perillós de programar-la perquè molta gent se sentia identificada amb el comportament dels que abandonaren, a desgrat de les seves obligacions o càrrecs públics, la ciutat durant el còlera del 1865, durament denunciats a la peça; el *Por no entendrese*, que tenia l'èxit assegurat, perquè és una de les més brillants antologies d'acudits lingüístics provocats per la confrontació de dues llengües, naturalment el català i el castellà, els parlants de les quals, un femater i un militar allotjat a casa seva, no aconsegueixen de fer-se entendre i ho malinterpreten tot; i *La pesta groga*, que també feia referència a fets reals, però que no anava més enllà de resoldre un petit equívoc. Certament Peña podia sentir-se decebut perquè de segur que havia aspirat a un paper més galdós, i els historiadors de finals del segle XX creiem que l'hauria pogut jugar, per qualitat i per ambició, si el seu context social hagués estat un altre.²³

Amb tot, el sector del teatre català més ben representat en els catàlegs difosos pels Borràs, però, és, sense cap dubte, el procedent del Principat o, més exactament, de Barcelona. Sobrepassa els 200 títols, que representen més del 75% d'aquesta oferta. Al nostre empresari això no li desagradava gens perquè sap bé que a Mallorca sovint hi actuen actors d'aquella procedència, que són els més fàcils de contractar quan no se'n troben de mallorquins, i també sap que algunes d'aquestes obres ja fa anys que són habituals als petits escenaris de Palma, amb un èxit remarcable. Per això repassa els títols amb una mica de detenció.

Comprova que hi són presents una sèrie de peces en un acte de començaments de segle que s'han convertit un poc en els clàssics de l'entremès o sainet català modern, imprescindibles encara en el repertori de molts dels «graciosos» catalanoparlants. Algunes són d'autor conegut, però no és el conjunt de la producció d'un o altre escriptor que perdura, sinó peces concretes. Així *El gall robat per les festes de Nadal*, d'Ignasi Plana, una de les més complexes d'aquella època, que sorprèn encara pels diversos estaments socials que l'autor fa pujar a l'escenari i per l'ambigüitat del desenllaç.²⁴ O *La Laieta de Sant Just o Les bodes canviades*²⁵ i la que ja coneixem, l'*Avís a les criades o La Poneta*, ambdues de Francesc Renart, bilingües, paradigmàtiques de l'humor que es

²³ Tots aquests autors, de Cervera a Peña, són estudiats a Mas, op. cit., pàgs. 273-326, on podeu trobar les fitxes bibliogràfiques o la localització de les seves obres.

²⁴ Edició utilitzada: Xavier FÀBREGAS: *Sainets de la vida picaresca. 1800-1868*, Barcelona, 1967, 13-34.

²⁵ Edició utilitzada: *Las bodas cambiadas ó La Layeta de San Just*, Barcelona, Imp. de José Tauló, 1859, 12 pàgs.

pot extreure de la confrontació entre militars o militarets, assentats a territori català, i població popular indígena, sense que s'hi evidencii cap reticència per part dels dos blocs. Curiosament, però, en una obra molt posterior inspirada en *La Poneta*, titulada *Rodríguez i Francisquet o El chasco de la Poneta*, també present en els catàlegs, la qüestió lingüística i de paisanatge sí que és important per tal que la noia triï entre els dos candidats que la festegen. És a dir, que el contacte entre els parlants d'una i altra llengua havia derivat ja en una situació de conflicte lingüístic i, bé que molt trivialitzat a l'obra, de conflicte nacional. En concret diu Poneta, tot referint-se a Francisquet: «alló si que es un noy terna, / y parla cla y catalá / y no com vusté, una gerga»; en canvi, rebutja l'assistent amb els següents mots: «Rudrigas, la veritat, / vustés als castellans tenan / mes paraulas que un breviari, / y tots se van de fachenda, / [...] Als catalans fills d'aquí / no van ab tantas arengas, / dihuen menos y fan mes».²⁶ Sens dubte els canvis d'actitud que això documenta, molt superficialment, no només afecten aquestes obres concretes, sinó que reflecteixen transformacions més profundes.

També un amic de Renart, Josep Robrenyo havia consolidat el seu prestigi pòstum amb el *Mossèn Anton a les muntanyes del Montseny* i, sobretot, amb *L'hermano bunyol*:²⁷ la gent ja no recorda gaire les motivacions polítiques que inspiraren la producció de Robrenyo, però l'extraordinària qualitat còmica dels seus protagonistes, mossens o frares grassonets i maldestres, ha seduït molts d'actors. Com també els ha seduït el delinqüent trapella i enginyós, però en el fons honrat, que protagonitza *Les astúciaes d'en Tinyeta o L'avarícia castigada*, de Josep Arrau i Estrada, una de les millors obres que s'escriviren en els inicis del teatre català modern.²⁸ Tanmateix hi ha altres peces anònimes procedents d'aquella època, primer terç del segle XIX, que encara tenien una gran acceptació a finals de segle, com demostren aquests catàlegs, i que, a més, havien pogut influir sobre el teatre en català posterior. Per exemple, *L'escombriaire o L'ase perdut i buscat a brams*,²⁹ que posà de moda els brams sobre l'escenari, posteriorment utilitzats com a element paròdic per Frederic Soler a *L'esquella de la torratxa*; o *Les travessures de l'aprenent de sabater*,³⁰ que altre cop té de protagonista un jove enginyós i tarambana i que, amb la seva possible continuació, *Saynete nou del aprenent de sabater magre i burleta*,³¹ consagrà el taller de la gent d'aquest ofici com un dels espais preferits per a la farsa. I encara hauríem de citar, entre d'altres, *L'estudiant màgic o L'ànima del senyor Libori*,³² imitació de *El estudiante de Salamanca*, de Cervantes, farsa molt coneguda³³, i *El marquès cuinat o La família encantada*, documentada ja al 1836³⁴, que són les primeres peces profanes que contenen elements màgics, i fins i tot la segona es pot considerar la primera comèdia de màgia en català.

²⁶ Edició utilitzada: Barcelona, En la tienda de Juan Llorens, s. a., 8 pàgs; les citacions són de les pàgs. 4 i 7.

²⁷ Estudiades, per exemple, a Xavier FÀBREGAS: *Les formes de diversió en la societat catalana romàntica*, Barcelona, 1975, 127 i ss.

²⁸ Edició utilitzada: *Sainete intitulat: Las astucias den Tinyeta ó La avaricia castigada*, Barcelona, En la casa de Juan Llorens, 1864, 16 pàgs. Per a l'atribució: Xavier Fàbregas, Aproximació, op. cit., pàg. 64.

²⁹ Edició utilitzada: Xavier FÀBREGAS: *Sainets de la vida picaresca*, 61-78.

³⁰ Edició utilitzada. Barcelona, Imprenta de Llorens, 1877, 8 pàgs.

³¹ Edició utilitzada: Barcelona, Imp. de Juan Llorens, s. a., tres parts de 8 pàgs. cada una.

³² Edició. Barcelona, Imp. de Juan Llorens, s. a., 8 pàgs.

³³ Antoni SERRÀ CAMPINS: "Una imitació catalana d'El Dragoncillo de Calderón", *Randa* XVII(1985), 77-79.

³⁴ Cf Xavier FÀBREGAS: "El teatre", part del capítol "La nova literatura popular: tradició i modernitat", a Joaquim MOLAS (Director): *Història de la literatura catalana. Part Moderna*. Volum

El nostre personatge adquirirà aquestes obres, però sap que amb els anys el teatre en català, que ara ha pogut documentar amb algunes de les peces més memorables dels seus inicis, ha evolucionat molt. En un viatge recent a Barcelona ha pogut comprovar la quantitats de locals que s'han obert al que en comencen a dir l'Eixample, a la sortida de la ciutat, en direcció cap a la vila de Gràcia, i també ha estat testimoni de l'èxit que tenen les obres escrites en «català que ara es parla», com diuen allà, o bilingües, en aquests teatres i fins i tot en algun altre de més seriós. Per això no li ve gens de nou la quantitat de títols d'obres escrites en el que ha transcorregut de la segona meitat del segle. A més, s'adona que ja no es tracta d'un teatre reduït a entreteniments en un acte, amb pocs personatges, tot i que aquest model encara predomina amb molta diferència, sinó que també se n'escriuen i representen de característiques molt diverses, des del monòleg o la conversa fins a la sarsuela, el melodrama o el drama històric. No coneix moltes de les obres anunciades, però sí que identifica els autors que hi són més representats i la informació suplementària dels catàlegs l'orienta en el gènere en què s'inclou cada títol.

En primer lloc es troba amb un bon grapat de peces de Francesc Altimira i Eduard Sala, de qui ja hem parlat, i que a vegades signaven conjuntament les obres i d'altres ho feien individualment. Al catàleg de la impremta Gelabert almenys n'hi ha 12. Havien popularitzat un subgènere dramàtic- musical: tres personatges (una dama jove i dos galants, sovint grotescos) que alternativament canten i ballen. És a mig camí entre el número musical en sentit estricte i el sàinet líric, més desenvolupat. Des de la perspectiva de l'historiador literari té poca entitat, però abans de negligir-lo hauríem de tenir en compte la influència que, gràcies a la seva popularitat, va poder tenir en el teatre posterior. Per exemple, una de les seves «letrillas» més conegudes és *La curra del arrabal* en la qual la dama és una tavernera i els homes, dos «pinxos», Trencacames i Madeferro.³⁵ Doncs bé, aquests noms fan pensar en els que després Apel·les Mestres donarà a alguns dels protagonistes de la seva farsa *En Joan de l'ós -Arrencapins i Giramuntanyes-*, de la mateixa manera que el seu llenguatge, ple de mots d'argot, anuncia el gitanisme de Juli Vallmitjana. També era molt coneguda *La florista catalana*, que deu ésser una de les primeres obres que popularitzà la Rambla de Barcelona com a espai ideal per als festejos i les xafareries alegres,³⁶ imatge que molt després havia de fixar definitivament Josep Maria de Sagarra amb *La Rambla de les floristes*. I amb aquestes dues ja veiem en quin sentit poden anar les coincidències.

També era un autor molt popular Andreu Amat que deu ésser el que més s'ajusta a la tradició del sàinet de començaments de segle. Set de les obres del catàleg de la impremta Gelabert li són atribuïdes per Fàbregas³⁷ i en conjunt mostren un autor d'ofici, que destina la seva producció a l'espectacle immediat i que no té cap inconvenient d'aprofitar obres anteriors per fer la seva proposta d'espectacle. La més coneguda és *El sàinet dels estudiants que ixen de pena per atipar-se a costa ajena*, muntada sobre tres burles ben reeixides que permeten als tres estudiants de posar remei a la fam que els

---

VIII, Barcelona, Editorial Ariel, 1986, pàg. 65. Edició utilitzada del sàinet: Barcelona, Imprenta de Llorens, s. a., 8 pàgs.

³⁵ Edició utilitzada: Barcelona, Imp. Narciso Ramírez, 1861, 8 pàgs.

³⁶ Edició utilitzada. Barcelona, Imp. de A. Bosch y comp., 1860, 8 pàgs.

³⁷ Cf. Xavier FÀBREGAS: *Aproximació a la història del teatre català modern*, Barcelona, 1972, 62-63. [Redactat aquest article m'adon que Amat és pròpiament un autor de començaments de segle, dispersament documentat al llibre de Teresa SUERO: *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, Barcelona, 1987]

neguiteja;³⁸ doncs bé, una altra versió molt pròxima es titula *La gana no vol raons o sia lo barber engaiat i lo porquer xeringat*, que redueix el nombre d'estudiants, i conseqüentment el de burles, a dos,³⁹ i que Fàbregas⁴⁰ creu anònima, encara que també podria ésser obra seva i això fa que altre cop puguem alertar sobre els problemes d'autoria i d'atribució de les produccions populars. De fet hi ha moltes obres assimilables a les d'Altimira-Sala i a les d'Amat, que ens han arribat anònimes, o només amb les inicials dels seus autors. Algunes són molt presents en les cartelleres, com les més breus i les més pròximes al cant, els duos i les «tonadilles». Citem, per exemple, *En Jeroni i lo màgic improvisat*, inspirat en *L'estudiant màgic*, de què ja hem parlat, però que té la particularitat que en una escena, que es pot suprimir segons les indicacions impreses, un actor se situa entre el públic, escridassa els altres i després és ell qui continua la representació⁴¹. Això, altre cop, ens proporciona una idea de la riquesa i la diversitat d'aquests espectacles. També hi ha algun entremès anònim més desenvolupat que assoleix una gran popularitat en aquesta època, com *El memorialista ó Lo que vale un buen hombre*, bilingüe, protagonitzat precisament pel model de botiguer que a Mallorca representen els Borràs: al seu establiment es pot comprar gairebé de tot; a més, s'escriuen documents per a peticions oficials o cartes privades i fins i tot s'arreglen casaments i es «col-loquen» criades. Una bona part de la comicitat de l'obreta deriva dels anuncis i dels rètols que pengen de les parets de la botiga, en els quals es poden trobar les demandes més inusitades.⁴²

Al marge d'aquestes peces breus, als catàlegs també hi ha ben representats els autors que més directament havien protagonitzat l'èxit del teatre català a partir dels anys 60. El fenomen també havia arribat a Mallorca, i en aquest sentit el nostre empresari recorda les primeres representacions de les paròdies de Frederic Soler, precisament a l'*Universo*, el 1864, que foren tot un esdeveniment. Ara ningú no discuteix la fama d'aquest autor i la seva producció s'ha ampliat enormement. En la que trobam aquí, sis peces al llistat de la impremta Gelabert i setze al de la impremta Villalonga, hi veiem des de sainets, *En Joan doneta*, fins a drames històrics, *O rey o res!*, passant per les peces polítiques de la Guerra d'Àfrica, *La botifarra de la Llibertat*, les paròdies, *Lo Cantador*, o les comèdies de costums, *Un mercat de Calaf*. No volem insistir sobre el protagonisme que ja hem esmentat, perquè és ben conegut i ja té una sòlida bibliografia que l'avalua, amb Xavier Fàbregas com a principal promotor. També hi ha els homes que li feren costat des del primer moment, com els dos amics que l'acompanyaren en l'aventura de l'empresa «La Gata» (1865), Joaquim Dimas, que aporta sis sainets, i Lleó Fontova, el famós actor, que també va fer algunes incursions en l'escriptura dramàtica i de qui aquí trobam dues peces breus. Juntament amb ells hem de citar Albert Llanas, Conrad Roure, Eduard Vidal i Valenciano, Josep Feliu i Codina i, sobretot, Josep Maria Arnau, tots ells presents en els catàlegs dels Borràs.

A més d'aquests dramaturgs, n'hi ha d'altres procedents dels sectors més lligats amb la literatura culta. En concret, els Jocs Florals de Barcelona havien promocionat un determinat tipus de teatre que ara podem comprovar que també s'havia introduït en

38 Edició utilitzada: Barcelona, Imp. de Llorens, s. a., 8 pàgs.

39 Edició utilitzada: Vilanova, impremta de la viuda de Pina y comp., 1850, 8 pàgs.

40 Xavier FABREGAS: *Aproximació a la història del teatre català modern*, Barcelona, 1972, 63.

41 Edició emprada: Barcelona, Imp. Llorens, 1859. Segons aquesta edició la lletra és de J. F. i la música de L. B.

42 Edició emprada: Barcelona, Imp. de Llorens, s. a., 8 pàgs.

aquests circuits de difusió, potser perquè hom havia assimilat el concepte de teatre català com un tot, sense parar-se massa a distingir entre xarons i floralescos, com feia ja la crítica. Veiem, així, drames, comèdies o tragèdies de Francesc Pelai Briz, *Bach de Roda* i *La pinya d'or*, de Josep Feliu i Codina, *Lo tamboriner*, i de Francesc Ubach i Vinyeta, *Almodis* i *La cua del xueta*. Tanmateix no ens hem d'enganyar, el nostre empresari sap que aquestes obres són inimaginables en els escenaris dels cafès cantants o dels petits teatres i, per tant, són més una curiositat que una possibilitat real de tria orientada cap a la representació, que és el que a ell li interessa.

En canvi, hi ha altres gèneres que també ofereixen obres extenses i que s'ajusten perfectament als ambients populars, fins al punt que en són la màxima expressió. En aquest sentit, pensa en l'efecte que poden provocar les sarsueles bufes de màgia que aquí s'anuncien, les més anomenades escrites per Narcís Capmany i Joan Molas i Casas, amb música del mestre Manent, sobretot *De la terra al sol*, que s'havia estrenat el 1877 al Tívoli de Barcelona, amb escenografia del gran Francesc Soler Rovirosa.⁴³ Ell no la podria muntar mai amb tant de luxe, però calia tenir-la en compte, com a les seves germanes, *Lo rellotge del Montseny*, *De Nadal a Sant Esteve*, *Lo cant de la Marsellesa*, totes d'aquests autors, o *De San Pol al Polo Nort*, de Coll i Britapaja. Potser algun cop es decidiria a fer un esforç econòmic extraordinari en benefici de la publicitat del seu local, i llavors podria acudir a algun d'aquests títols.

Arribat a aquest punt, el nostre amic creia tenir una idea aproximada del que les botigues dels Borràs li oferien i de les tendències teatrals que s'hi reflectien. En definitiva, havia comprovat que el món del teatre popular era extraordinàriament complicat i heterogeni, i ho era també pel que feia a l'oferta d'obres en català. S'havia pogut convèncer que aquest teatre havia avançat molt, tot i que les programacions en castellà mantenien una part considerable del seu antic monopoli. Les peces breus encara eren les més nombroses i les que oferien una diversitat més gran, tant en la seva estructura com en els recursos espectaculars o còmics que desplegaven. També hi havia, però, nombroses obres en dos i tres actes, adscrites a gèneres com la sarsuela, la comèdia o el drama, la qual cosa volia dir que era molt més fàcil que abans programar una vetllada de teatre íntegrament en català, sense reduir-la a l'habitual acumulació de sainets. De fet, podia ésser tan ambiciosa com l'economia i la previsió de públic de l'empresari permetessin. El problema era que, en el seu cas i en el dels altres empresaris mallorquins, ni una cosa ni altra convidaven a l'eufòria excessiva. A València, pel que sabia, tampoc no semblava que la història dramàtica evolucionàs en proporció al que les obres que havia revisat, en el seu conjunt auguraven. En canvi, les transformacions més espectaculars s'havien produït a Barcelona, d'on procedien el 75 per cent dels títols inclosos en aquestes bibliografies.

No sé si haureu acceptat de grat que aquest espectador, amb els anys esdevingut empresari, ens hagi acompanyat en la nostra exposició. Les seves, i les nostres, consideracions, però, només han pretès de presentar superficialment aquest món. Per això ell fa el propòsit de tenir sempre a mà aquests catàlegs, i nosaltres els reproduïm com a apèndix d'aquest text. Ben segur que haurem de tornar a reflexionar sobre les dades que ens proporcionen. Ara només volem afegir que els buits que resten en la seva anàlisi,

⁴³ Isidre BRAVO: *L'escenografia catalana*, Barcelona, 1986, 82; Francesc CURET: *Història del teatre català*, Barcelona, 1967, 183.

força nombrosos, possiblement són un reflex dels que també podem observar en l'estudi del teatre català vuitcentista. Entre tots els haurem d'omplir.

APÈNDIX I

«Teatro catalá, Mallorquí y Bilingüe», Impr. de Viuda é Hijos de P. J. Gelabert.

[1] 273 *Ab un tiro dos pardals ó los casaments de la Clare y la Poneta*. 1.4.2¹ [de Severet Bohigas. Una edició: Barcelona, Imp. de Llorens, s. a.].

[2] 265 *Advocat 'lo, y lo pajés*. c. 1.3.0 [és *L'advocat o el pagès que pretén plet*, d'Andreu Amat. cf. FÀBREGAS 1972, 67].

[3] 1852 *A falta de buenos ó Rafela la filanera*: valencià. 1.5.1 [de Ramon Lladró i Mallí: cf. SANCHIS 1980, 36].

[4] 1981 *A ferra qui pot*. v. m. 1.8.2 [és *Aferra qui pot o el batle dels tres caramulls*, de Miquel Bibiloni i Corró].

[5] 1854 *Agüelo l', pollastre*: parodia. 1.9.2 [de Josep Bernat i Baldoví].

[6] 1878 *Alcalde, l', de barri nou*. 1.9.2 [de Fernàndez Camprubí: cf. YXART 1980, 120].

[7] 1795 *Almodis*. t. v. 3.10.2 [de Francesc Ubach i Vinyeta: cf. TUBINO 1880, 765].

[8] 1801 *Altre 'al, mon*. c. bilingüe 2.4.2 [de J. M. Arnau: cf. TUBINO 1880, 741].

[9] 1933 *An Pauet y la Papeta ó la reixa de la llibertad*. 1.7.1 [de Joaquim Dimas. cf. TUBINO 1880, 750].

[10] 257 *Aprenent 'lo, ganeixa y la mestresa festeija*. 1.6.0 [una edició

porta aquest peu d'impremta: Reimpres en la impremta de Joaquin Bosch. Per Joseph Torras 1856].

[11] 233 *Aprenent 'lo, sabater*. 1.6.1 [és *Travessures de l'aprenent sabater*. Una edició: Barcelona, Imp. Llorens, 1877].

[12] 239 *Aprenent 'lo, sabater magre y burleta*. 3.2.2.

[13] 1818 *Arribá y moldrer*. bil. o. v. 1.5.2 [de Salvador Cort: cf. YXART 1980, 125].

[14] 256 *Arribada 'la, d'un mort y la fugida d'un viu*. 1.2.1 [d'Eduard Sala. El títol complet és *Don Gregori del pernil o sia L'arribada d'un mort i la fugida d'un viu*. Una edició: Barcelona, Imp. de Ramírez, 1862].

[15] 1836 *A sants y à minyons*. v. 1.3.2.

[16] 237 *Ase 'l, perdut y buscat a brams*. 1.4.0 [reeditada per FÀBREGAS 1967, 61-78].

[17] 244 *Astucias 'las, d'en Tinyeta*. 1.11.1 [de Josep Arrau i Estrada: cf. FÀBREGAS 1972, 64].

[18] 267 *Artiparse á costa agena ó estudiants que ixan de pena*. 1.8.1 [d'Andreu Amat; reeditada a FÀBREGAS 1967, 101-123].

[19] 1808 *Aucells*. c. v. 1.6.2 [podria esser *Aucells d'Amèrica*, d'Antoni Ferrer i Codina: TUBINO 1880, 752].

[20] 264 *Aviso á las criadas o la Poneta*: bil. 1.4.3 [de Francesc Renart i Arús].

[21] 1806 *Bach de roda*. d. v. 3.17.5 [de Francesc Pelai Briz. cf. TUBINO 1880, 754].

[22] 1873 *Ballá 'la, de san Fransés*. v. 1.8.2 [de Francesc Palanca i Roca: cf. SANCHIS 1980, 43].

[23] 283 *Barbé 'el*: bil. 1.

[24] 291 *Barber 'lo, burlat*. 1.4.1 [d'Andreu Amat: cf. FÀBREGAS 1972, 63. També titulat *La gana no vol raons o sia El barber enganyat y el porquer xeringat*. Una edició: Vilanova, Imp. de la viuda de Pina y comp., 1850].

[25] 280 *Barbero 'el, afeita el burro*: bil. 1.3.1 [d'Eduard Sala. Una edició: Barcelona, imp. de la Casa Provincial de Caridad, 1884].

¹Transcripció literalment el catàleg. A l'inici, precedint les obres castellanes, hom explica les abreviatures que s'hi utilitzen: «Las iniciales que hay al final de cada título indican: p. pieza; c. comedia; d. drama; d. h. drama histórico; m. melodrama; t. tragedia; j. juguete; z. zarzuela; o. original; la v. escrita en verso, y finalmente los números que siguen manifiestan respectivamente los actos de que consta y los hombres y mujeres que tiene». Per la meua banda, entre claudàtors numer de manera correlativa les obres i, després de la informació del catàleg, procur d'identificar-les a partir de la bibliografia o de les edicions que tinc a l'abast.

198 *Batle 'el, des tres caramulls*. 1.8.2 [és la [4]].

[26] 1987 *Baul 'el, de madó Banaula*. 1.5.4 [de Bartomeu Ferrà].

[27] 245 *Bodas 'las, canbiadas*. 1.6.3 [és *La Laieta de Sant Just o Las bodas canbiadas*, de Francesc Renart i Arús].

[28] 232 *Bon 'lo, Janot* 1.3.1 [també titulada *Lo bon Jepich o Les figues emmatzinades i les rates amb sabates*. Una edició: Barcelona, Imp. Llorens, s. a.].

[29] 1974 *Bram d'ase no puja al cel*: bil. 1.7.0 [és *Bram d'ase no puja al cel o pífies d'un alicorn*, de Miquel Bibiloni i Corró].

[30] 1938 *Bram 'lo, del ruch*. 1.8.1.

[31] 1925 *Cada ovella ab sa parella*: bil. 2.4.3 [de Bartomeu Carcassona i Garreta: cf. TUBINO 1880, 747].

[32] 997 *Calsons 'es, de mestre Lluch*. 1.5.4 [de Bartomeu Ferrà].

[33] 1950 *Cantador 'lo*: parodia. 2.8.2 [de Frederic Soler].

[34] 1835 *Capital 'la, del imperi*: bil. v. 1.5.2 [d'Andreu Brasés: cf. YXART 1980, 123].

[35] 275 *Carlets y Felipó*. 1.2.0 [una edició: Barcelona, Imp. Llorens, 1877].

[36] 1811 *Casa 'la, en Garlanda*. v. 1.4.3 [de Lleó Fontova: cf. CURET 1967, 294].

[37] 1955 *Cassadors dins Son Suñé*: bil. 1.6.0.

[38] 300 *Casament 'un, á la moda*. 1.2.2.

[39] 2181 *Casament 'un, en Picaña*. z. 1.5.2 [de Francesc Palanca i Roca].

273 *Casaments 'los, de la Clare y la Poneta*. 1.4.2 [és la [1]].

[40] 271 *Casat 'lo, que tractan amb criadas viu de cosas regaladas*. 1.3.2 [d'Andreu Amat: cf. FÀBREGAS 1972, 62].

[41] 1956 *Casat 'un, per sa sogra subjectat*. 1.3.2.

[42] 1877 *Cel rogent*. 1.4.2 [d'Eduard Aulés: cf. TUBINO 1880, 743].

[43] 1821 *Cessant 'un*: monolech. v. 1.1.0 [també titulada *¡Tres micos!* i *Vint minuts de broma*; potser és *Micos*, d'Eduard Vidal i Valenciano i Josep

Roca i Roca: cf. YXART 1980, 126; TUBINO 1880, 761 i 767].

[44] 1924 *Cinch minuts fora del mon*. z. 1.1.1 [d'Eduard Aulés: cf. YXART 1980, 124].

[45] 288 *Cita 'una, a las foscas*. 1.2.1 [de Francesc Altimira. El títol complet és *Una cita a les fosques o siga Per fondo que es faci el foc, lo fum sempre respira*. Una edició: Barcelona, Imp. de los sucesores de Ramírez, s.a.].

[46] 1819 *Com á ca'l sogra*. c. 1.2.1.

[47] 1894 *Compte 'lo, en Jaume*. 2.10.2 [de Rosend Arús i Arderiu: TUBINO 1880, 742].

[48] 1978 *Consell 'un, medicinal*. 1.3.2 [de Josep Palet].

[49] 1824 *Conseqüencias de un badall*. 1.9.1.

[50] 1998 *Contes vells baralles novas*. 1.6.4 [de Bartomeu Ferrà].

[51] 1971 *Corda 'una, d'un cordó*. z. 1.5.1 [de Miquel Bibiloni i Corró].

[52] 1972 *Cordó 'el, de la vila*. 1 [de Pere d'Alcántara Penya].

[53] 1922 *Cosas del dia*. v. 3.5.2 [de Ramon Bordas i Estragués: cf. TUBINO 1880, 745].

[54] 2172 *Criada 'la*. z. v. 2.4.3 [d'Eduard Vidal i Valenciano i Josep Roca i Roca: cf. YXART 1980, 127].

[55] 252 *Criada 'la, y el aprenent*. 1.2.1.

[56] 1834 *Criminal y delator*. v. 3.7.2.

[57] 1942 *Croquis del natural*. 1.3.1.

[58] 1874 *Cua 'la, del xueta*. 2.9.4 [de Francesc Ubach i Vinyeta: cf. TUBINO 1880, 765].

[59] 290 *Curra 'la, del arrabal*. z. 1.2.1 [de Francesc Altimira. Una edició: Imp. Narciso Ramírez, 1861].

[60] 1923 *Cuscunilla lo sagristá*. 1.4.1.

[61] 287 *Chiulets 'als*. 1.2.1.

[62] 2170 *De la terra al sol*. z. 3.11.23.6 [de Narcís Capmany i Joan Molas: cf. CURET 1967, 183].

[63] 1851 *Demana 'la, de una novia*: v. 1.6.2 [de Ramon Lladró i Mallí: cf. SANCHIS 1980, 36].

[64] 2211 *Devanadoras 'las*. z. bil. 3.15.15.2.

- [65] 1855 *Dima[r]ts 13!*. valencià 1.4.2 [de Josep Ovara: cf. TUBINO 1880, 756].
- [66] 1982 *Divorci per forsa*. m. 2.5.2 [d'Antoni Maria Cervera i Bru].
- [67] 268 *Doctor 'lo, Pulsagueras*. 1.5.1 [documentat en 1854: FÀBREGAS 1986, 68].
- [68] 285 *Don Ambrosio Toful y la Rieta*: bil. 1.2.1 [música i poesia de D. R. B. i D. F. B. segons una edició de Barcelona, Imp Llorens, s. a.]
- 256 *Don Gregorio del Pernil*: bil. 1.2.1 [és la [14]].
- [69] 292 *Don Jusep buscalas totas*. 1.4.1.
- [70] 243 *Don Policarpio*: bil 1.4.2 [és *Don Policàrpio o sia Lo pare rapatani i la mare vanitosa*. Una edició: Barcelona, Imp. Antonio Estivill, 1855].
- [71] 1839 *Dos casaments per falta de memori*. v. 1.3.2.
- [72] 2200 *Dos galls en un galliné*. z. 2.5.1.
- [73] 1989 *Dos marits de bona pasta*. v. m. 1.3.2 [d'Antoni Bisañes].
- [74] 1936 *Ecce-homo*: monolench. v. 1.1.0.
- 233 *Entremés del sabbaté*. 1.6.1 [és la [11]].
- [75] 2161 *Errar de un punt*. v. 1.4.1.
- [76] 1995 *Estudiant 'un, del dia*. v. m. 3.6.1 [de Bartomeu Ferrà].
- [77] 235 *Estudiant 'lo, magich*. 2.3.1.
- [78] 234 *Familia 'la, encantada*. 1.5.1 [és *El marquès cuinat o La família encantada*, ja documentada el 1836: cf. FÀBREGAS 1986, 65].
- [79] 1853 *Fandanguet 'un, en Paiporta*. 1.4.4 [de Josep Bernat i Baldoví].
- [80] 1910 *Ferrer 'lo, de tall*. v. 3.6.4 [de Frederic Soler].
- [81] 2171 *Festa 'la, de l'hermüta*. z. 1.6.1 [d'Eduard Vidal i Valenciano: cf. TUBINO 1880, 767].
- 232 *Figas 'las, enmatsinadas*. 1.3.1 [és la [28]].
- [82] 1941 *Fill 'lo, de la mort*. d. 4.11.2.
- [83] 1842 *Flora* 1.4.2.
- [84] 294 *Florista 'la, catalana*. z. 1.2.1 [de Francesc Altimira. Una edició: Barcelona, imp de Anton Bosch y Compañia, 1860].
- [85] 248 *Gall 'lo, rubat*. 1.6.4 [és *El gall robat per les festes de Nadal*, d'Ignasi Plana, reeditada per FÀBREGAS 1967, 13-34].
- 291 *Gana 'la, no vol rahons*. 1.4.1 [és la [24]].
- [86] 1892 *Gandul 'lo*. 3.5.2 [de Carles Altadill: cf. TUBINO 1880, 740].
- [87] 1929 *Gat 'lo, de mar*. d. v. bil. prolech 3.8.1 [d'Anton Ferrer i Codina: cf. YXART 1980, 121; TUBINO 1880, 752].
- [88] 1895 *Gata 'la, moixa*. 1.3.2 [deu esser de Rosa Mirallets i Piu: cf. CURET 1967, 135; encara que també hi ha una obra de Francesc Palanca i Roca amb el mateix títol: cf. SANCHIS 1980, 44].
- [89] 286 *Geroni 'an, y lo magich*. 1.2.1 [és *En Geroni i lo màgic improvisat*. Lletra de J. F i música de L.B. segons una edició de Barcelona, Imp. Llorens, 1859].
- [90] 1897 *Grossa 'la*. p.v. 1.4.2.
- [91] 272 *Hermano 'lo, Buñol*: bil. 1.7.1 [de Josep Robrenyo].
- [92] 1879 *Heroes 'los, y las grandesas*. 2.9.2 [de Frederic Soler].
- [93] 2206 *Hortolana del born*. z. v. 2.3.6.6.
- [94] 1939 *Infanticidi*. c. v. 1.1.2.
- [95] 1831 *Joanet 'en, y en Lluiset*. v.1.3.1.
- [96] 1826 *Joseph, Pep y compañía*. 2.
- [97] 293 *Ladrona 'la, de si misma*. bil. 1.2.1 [és *La ladrona de si misma y un valiente por fuerza*, d'Eduard Sala. Una edició: Barcelona, Imp. de Narciso Ramírez, 1874].
- 1854 *L'agüelo pollastre*: valencià, parodia del Tenorio 1.9.2 [és la [5]].
- [98] 1805 *L'angel de la guarda*. c. v. 3.7.3 [de Frederic Soler].
- 235 *L'ánima del senyó Libori*. 2.3.1 [és la [77]].
- 237 *L'ase perdut y buscat a brams*. 1.4.0 [és la [16]].
- [99] 1935 *L'avi*. 1.6.1 [de Joaquim Riera i Bertran: cf. TUBINO 1880, 761].

- 245 *Layeta 'la, de san Just*: bil. 1.6.3 [és la [27]].
- 237 *L'escombriaire*. 1.4.0 [és la [16]].
- [100] 278 *Llaminé 'un, dintre un sach*. 1.3.1 [de Ramon Mora: cf. YXART 1980, 124; TUBINO 1880, 756].
- [101] 1949 *Llibre 'lo, del honor*. v. 3.7.2.
- [102] 253 *Mala muller y mala madrastra*. 1.4.2 [és *Qui no adoba la gotera ha d'adobar la casa entera o sia Mala muller i mala madrastra*. Una edició: Barcelona, En casa de Antonio Bosch, 1864].
- [103] 1804 *Mala nit*. c.v. 1.2.2.
- [104] 269 *Manetas á la padrina*. 1.3.1.
- 234 *Marques 'el, cuynat*. 1.5.1 [és la [78]].
- [105] 1943 *May mes monarquia*. 1.10.2 [de Rosend Arús i Arderiu: cf. YXART 1980, 124].
- [106] 1838 *Mefistofeles*. v. 1.7.1 [de Vicenç Baruta i Valls: cf. YXART 1980, 126; TUBINO 1880, 744].
- [107] 240. *Memorialista 'el*: bil. 1.3.2 [una edició: Barcelona, Imp. Llorens, s.a.].
- [108] 1990 *Metje 'es, per forssa*. v.m. 2.4.2 [de Moliere, versió d'Antoni Bisañes].
- [109] 1856 *Milló 'la, rahó el trabuch*. 1.4.2 [de Francesc Palanca i Roca: cf. SANCHIS 1980, 42].
- [110] 1847 *Missa 'la, del gall*: valencià 1.8.2.
- [111] 1837 *Mistos*. v. 1.3.2 [de Joaquim Asensi Alcántara: cf. YXART 1980, 125; TUBINO 1880, 739].
- [112] 1928 *Modus vivendi*. 1.4.1.
- [113] 242 *Mosen Anton en las montanyas del Monseny*. 1.8.1 [de Josep Robrenyo].
- [114] 1816 *Nena 'la*. c.v. 1.3.2 [de Joaquim Riera i Bertran: cf. TUBINO 1880, 761].
- [115] 1932 *Nit 'una, de carnaval*. 1.6.1 [de Joaquim Dimas: cf. YXART 1980, 119; TUBINO 1880, 750].
- [116] 279 *Nit 'la, de Nadal*. 1.3.0.
- [117] 1993 *Nit 'una, de rebumbori*. v. m. 1.3.1 [d'Antoni Bisañes].
- [118] 1979 *Nit 'una, sense sopá ó qui mal anda mal acaba*. v.m. 1.3.2.
- [119] 1832 *No es ort tot lo que llú*. 1.5.1 [de Teodor Baró: cf. YXART 1980, 124; TUBINO 1880, 744].
- [120] 1810 *No es tan fiero... c. o.* 3.4.3 [d'Albert Llanas: cf. CURET 1967, 212].
- [121] 266 *Nous 'las, espantadoras* 1.6.1 [és *Les nous espantadores o la treta de dos estudiants*, d'Andreu Amat: cf. FÀBREGAS 1972, 62-63. Una edició: Barcelona, Imp. de Narciso Ramírez, 1866].
- [122] 1945 *Noy 'lo, de cassa*. 1.4.1.
- [123] 1944 *Noy 'lo, de las camas tortas*. 1.5.1.
- [124] 1890 *Noya 'una, com un sol*. 1.4.2 [de Francesc de Sales Vidal].
- [125] 1840 *Noya 'una, es per un rey*. 1.4.2 [de Conrad Roure: cf. YXART 1980, 120; TUBINO 1880, 762].
- [126] 1921 *Obedecer al que manda*: bil. 4.8.2 [és el subtítol de la [155], però la numeració del catàleg no coincideix i potser són obres diferents: cf. SANCHIS 1980, 34].
- [127] 1812 *¡O rey ó res!* d. h. 3.9.2 [de Frederic Soler].
- [128] 274 *Padrins 'los, improvisats*. 1.4.1 [de Sever Bohigas, segona part de la [1]. Una edició: Imp. de Llorens, 1875].
- [129] 1951 *Pancaritat 'es, de s'Arracó*. v. m. 1.5.0 [de Jaume Roca].
- [130] 277 *Páparo 'un, estant de guardia*. 1.5.1 [de Vicent Alapont i Rosell: cf. SANCHIS 1980, 47].
- [131] 1864 *Passió 'la, y mort de Jesus*. 8c.14.2 [deu esser la versió de fra Anton de Sant Jeroni: cf. Josep ROMEU I FIGUERAS, *Teatre català antic I*, Barcelona, 1994, 137].
- [132] 1991 *Pastó 'es, y es bee!* v. m.: 1ª part 1.5.1 [d'Antoni Bisañes].
- [133] 1802 *Patró 'lo, Aranya*. c. 1.5.1.
- [134] 1975 *Pedro Belmá*. v. m. 1.6.1 [de Sebastià Gelabert].
- [135] 1803 *Per fondo qu'es fasi 'l foch*. c. v. 2.5.2 [coincideix amb el títol de [45] però la numeració que li dóna el catàleg és diferent. Deu esser una altra obra, de Jaume Piquet: cf. YXART 1980, 123; TUBINO 1880, 759].
- [136] 1969 *Pesta 'la, grega*. v.m. 1.8.0 [de Pere d'Alcántara Penya].

[137] 1947 *Pietat 'la, d'una donzella:* bil 1.11.1.

1974 *Pifias d'un alicorn:* bil 1.7.0 [és la 29].

[138] 1930 *Pinya 'la, d'or:* magia v. 4.21.4 [de Francesc Pelai Briz: cf. TUBINO 1880, 745].

[139] 1830 *Pippo y Mascotta,* v. 1.1.1.

[140] 2000 *Plagueta 'sa, des lloguers.* v. m. 1.5.3 [de Bartomeu Ferrà].

[141] 1891 *Por 'la, guarda la vinya.* 1.6.2 [de Lleó Fontova: cf. YXART 1980, 123; TUBINO 1880, 753].

[142] 1996 *Por no entendre-se:* bil. 1.6.2 [de Pere d'Alcàntara Penya].

[143] 255 *Porch 'el, y lo ase.* 1.8.0 [reeditada per FÀBREGAS 1967, 35-60].

[144] 241 *Pots xiula si l'ase no vol beure* [de Bonaventura Clota Guimerà; en un acte, hi intervenen tres homes i una dona. Una edició: Barcelona, Imp. de Ramirez y Cia, 1876].

[145] 1980 *Pretendents 'los.* v. m. 1.3.2 [de Mateu Obrador].

[146] 1937 *Primer 'lo, any republicà.* 1.17.5 [de Rosend Arús: cf. YXART 1980, 124; TUBINO 1880, 742].

[147] 254 *Procuradó 'lo:* bil. 1.4.1 [d'Anton Faura i Casanovas. Una edició: Barcelona, Imp. de Ramírez, 1864].

[148] 1900 *Procuradora 'la.* 1.5.1.

[149] 258 *Promesa 'la, surrada.* 1.3.2 [d'Andreu Amat: cf. FÀBREGAS 1972, 62].

[150] 1994 *Que 'lo, que poren sas donas.* v. m. 1.2.2 [d'Antoni Bisañes].

[151] 1809 *Qui abrassa molt.* p. v. 1.4.2 [de Miquel Figuerola: cf. TUBINO 1880, 753].

[152] 1829 *Qui endevant no mira.* p. v. 1.4.2.

253 *Qui no adoba la gotera.* 1.4.2 [és la [102]].

[153] 262 *Qui no té pá moltes sen pensa.* 1.5.0 [d'Anton Faura y Casanovas. Una edició: Barcelona, Imprenta Económica, s. a.].

[154] 260 *Qui no vulga pols que no vaji á l'era.* 1 [de Francesc Altimira; en altres catàlegs també surt amb el títol de *L'escombriaire*].

292 *Quinta 'la.* 1.4.1 [és la [69]].

[155] 1797 *Qui tinga cucs que pela fulla.* 4c.9.2 [de Josep Bernat i Baldoví].

2171 *Qui tot ho vol tot ho pert.* z. 1.6.1 [és la [81]].

1852 *Rafela la filanera:* valencià 1.5.1 [és la [3]].

232 *Ratas 'las, ab sabatas.* 1.3.1 [és la [28]].

[156] 1813 *Remei de jealousia.* c. v. 1.2.2.

[157] 1973 *Revolució 'sa, d'un poble.* v. m. 4.10.3 [de Jaume Roca].

[158] 247 *Rodríguez y Francisquet:* bil. 1.2.1 [és *Rodríguez i Francisquet o El chasco de la Poneta*. Una edició: Barcelona, Imp. Llorens, s. a.].

[159] 259 *Sabaté 'un, afortunat per una errada d'imprenta.* 1.3.2 [Una edició: Barcelona, Imp. Llorens, s. a.].

[160] 1807 *San Magí de Brufaganya.* m. v. 4.13.7.2 [d'A. Griffell: cf. TUBINO 1880, 754].

[161] 246 *Saragatas de vehins.* 1.6.2 [és *Saragates de veïns inconseqüents*, d'Andreu Amat: cf. FÀBREGAS 1972, 62. Una edició: Barcelona, estampa de Ramírez y Ca., 1869].

[162] 1927 *Sebas al cap.* 1.7.1.

[163] 1999 *Senyors 'els, de son Miseri.* v. m. 1.4.3 [de Bartomeu Ferrà].

[164] 1857 *Sereno 'el, d'alfafar:* bil. 1.5.1 [de Ramon Lladró i Mallí: cf. SANCHIS 1980, 36].

[165] 1952 *Sereno 'es, des barrio.* v. m. 1.6.0 [de Jaume Roca].

[166] 1926 *Set morts y cap enterro:* bil 1. 6.2 [de Joaquim Dimas: cf. Yxart 1980, 119, TUBINO 1880, 750].

[167] 236 *Sogra 'la, y la nora.* 1.1.2R 1172-1193.

[168] 1953 *Sogra 'es, y sa nora ó es tres companeros.* v. m. 1.5.1 [de Jaume Roca].

[169] 289 *Soldado 'el, y la criada.* z. bil. 1.2.1 [de J. A. Altimira. Una edició: Barcelona, Imp. de Jacinto Sánchez, 1863].

[170] 1931 *Sombra 'la, de don Pascual:* bil. 1.5.1 [de Joaquim Dimas: cf. YXART 1980, 119; TUBINO 1880, 750].

[171] 1899 *S.M.* 1.8.2.

[172] 1841 *Sort qui l'ha!!*: bil 1.4.1 [de Salvador Cort: cf. TUBINO 1880, 749].

[173] 1815 *Tamboriner 'to.*, v. o. 3.8.2 [de Josep Feliu i Codina: cf. YXART 1980, 126; TUBINO 1880, 752].

[174] 276 *Tan gran y vá á la font*. 1.3.1 [d'Eduard Sala i Saurí. Una edició: Barcelona, Imp. Ramírez, 1877].

[175] 1817 *Temps perdut*, v. 1.3.2.

[176] 1898 *Tia 'la, Maria*. 1.3.2..

[177] 282 *Tienda de barberia*. z. bil 1.2.1.

[178] 1871 *Tio 'el, Sech y so Salustioano*. 1.6.2 [d'Antoni Maria Ballester i Puchalt: cf. SANCHIS 1980, 65; TUBINO 1880, 744].

[179] 1954 *Torre 'es, des cap d'es Llebetx*. v. m. 3.8.3 [de Jaume Roca].

[180] 263 *Tossut 'lo, escarmentat*. 1.2.1 [d'Eduard Sala i Francesc Altimira. És la segona part del *Escombrariaire* segons l'edició de Barcelona, Imprenta de D. Narciso Ramirez, s.a.].

[181] 1893 *Tot cor!* 1.2.2.

[182] 1970 *Trapasseras de sa criada mudadissa*: bil 1.2.3 [Una edició: Palma, Imp. de Francisco Ramis, 1853].

[183] 284. *Trapero 'el, catalan*: bil. 1.1.1 [és *El trapero catalan. Tonadilla bilingüe entre Jan y Paca* segons l'edició de Barcelona, Imp. de Juan Llorens, 1861].

233 *Travessuras del aprenent sabater*. 1.6.1 [és la [11]].

1953 *Tres 'es, compañeros*. 1.5.1 [és la [168]].

[184] 26 *Tres 'los, estudiants*. 1.

1821 *¡Tres micos!*: monolech v. 1.1.0 [és la [43]].

[185] 1934 *Tres 'las, rosas ó los celos*: bil. 1.5.3 [de Joaquim Dimas: cf. YXART 1980, 119; TUBINO 1880, 750].

[186] 828 *Tres y la María sola*. 1.4.2 [de Narcís Capmany i Pahissa: cf. YXART 1980, 124; TUBINO 1880, 746].

266 *Treta 'la, de dos estudiants*. 1.6.1 [és la [121]].

[187] 250 *Trip 'el, trap*. 1.3.1 [és *Trip trap, ó sea Un abogado entre dos fuegos*, d'Eduard Sala, segons l'edició de Barcelona, Imp. de Ramirez, 1862].

[188] 251. *Truita 'la.* 1.3.2.

293 *Valiente 'un, por fuerza*: bil. 1.2.1 [és la [97]].

[189] 1790 *Vaquera 'la, de la piga rosa*. 2.4.2 [de Frederic Soler].

[190] 1875 *Vida 'la, al encant*. 1.5.1 [de Conrad Roure: cf. TUBINO 1880, 762].

[191] 1992 *Vida matrimonial d'en Perantoni es pastó*. v. m. 1.3.1 [d'Antoni Bisesnes].

[192] 1946 *Vigilia de casament*: monolech 1.

1821 *Vint minuts de broma*: 2 monolechs [és la [43]].

[193] 1872 *Viva el lujo y fora penes*: bil. 1.7.1 [de Josep Pérez i Serra: cf. SANCHIS 1980, 63].

[194] 1896 *Viva l'avi*. z. 1.2.1.

264 *Xacó 'an, y la Poneta*: bil 1.4.3 [és la [20]].

[195] 1876 *Xiu... 'lo, xiu...*: parodia 1.5.3.

APÈNDIX II

Obres no incloses al catàleg anterior que figuren a l'apèndix del llibret *Una nit de rebumbori* [d'Antoni Bisesnes], Palma. Imprenta de Villalonga, 1884.

[196] *Adoració de los tres reis magos*. v. m. (V. lib 18 a) 1.²

[197] *Ametllas (Las) d'Arenys*. Cat. 1 [de Josep Maria Arnau].

[198] 563 *Antany y enguany*. Cat. 1 [de Conrad Roure i Eduard Vidal i Valenciano].

[199] *Banys (Los) de Caldetas*. Cat. 1 [de Josep Maria Arnau].

[200] *Barret (Un) de rialles*. Cat. 1 [de Frederic Soler].

[201] *Beato (El) Ramon Llull*. M. 1.8.

² Les abreviatures que usa aquest catàleg són semblants a les de l'anterior, encara que no les especifica. En aquest cas concret llegiríem: «vers / mallorquí (vegeu llibres 18 a [això remet a un altre catàleg de Can Borràs]), un acte». Després del nombre d'actes, les xifres indiquen el nombre d'homes i dones que es precisen per a la representació.

- [202] *Bernat (En) Jelós*. M. 1 [d'Antoni Bisañes].
- [203] *Boig (Lo) de las Campanillas*. Cat. [de Frederic Soler].
- [204] *Butifarra (La) de la llibertad*. Ct. 1 [de Frederic Soler].
- [205] *Cada casa és un món*. Cat. 3.
- [206] *Cant (Lo) de la Marsellesa*. zar. 3 [de Narcís Capmany i Pahissa i J. Molas i Casas: cf. YXART 1980, 126; TUBINO 1880, 746].
- [207] *Cap y cua*. Cat. [d'Eduard Aulés i Garriga: cf. CURET 1967, 208].
- [208] *Carambolas*. Cat. 1.
- [209] *Carabassas (Las) de Montroig*. Ct. [de Frederic Soler].
- [210] 270 *Casament (Un) d'un valé*. 1.
- [211] *Castell (Lo) dels tres dragons*. Ct. 2 [de Frederic Soler].
- [212] *Comedi d'es Misé Miserable*. m (lib. 57). 1.3.1. [de Guillem Roca i Seguí].
- [213] *¡Cosas del oncle!*. Cat. 2 [de Frederic Soler].
- [214] *Cuas (Las)*. zarzuela. 2.
- [215] *De Nadal á Sant Esteve*. Cat. 2 [de Narcís Capmany i Joan Molas: cf. CURET 1967, 289].
- [216] *De San Pol al Polo Nort*. zar. [de Josep Coll i Britapaja: cf. TUBINO 1880, 749].
- [217] *Deu (El) de nou y noranta*. val. 1.5.2. [d'Eduard Escalante].
- [218] *Embolich (un) de cordas*. c. 2. [de Josep Maria Arnau: cf. FÀBREGAS 1972, 91].
- [219] *Endavant las atxas*. cat. 1.
- [220] *Entremes d'en Llorens mal casadis*. m. (v. 58) 1.3.2.
- [221] *Entremes d'en Roegó Florit*. m. (v. 59). 1.5.3.
- [222] *Esclavos (Los) sensibles*. bil. 1.5.2.
- [223] *Esquella (La) de la Torracha*. c. 2 [de Frederic Soler].
- [224] *Festas (Las) de Barcelona*. 1.
270 *Fet y dit o l'casament d'un valé*. cat. 1 [és la [210]].
- [225] *Fotografías (Las)*.
- [226] *Guanteras (Las)*. joguina 1.
- [227] *Joan (En) Doneta*. cat. 1 [de Frederic Soler].
- [228] *Jugador (El) y bevedor*. m. 1.
- [229] 362 *Liceistas y cruzados*. 2 [de Frederic Soler].
- [230] *Locos (Es) en noche buena*. m. 1.9.1 [d'Antoni Bisañes].
- [231] *Lley (La) del embut*. cat.
- [232] *Ma (La) del inglés*. cat. 3 [de Frederic Soler i Josep Feliu i Codina].
- [233] *Mercat (Un) de Calaf*. cat. 2 [de Frederic Soler].
- [234] *Mes pert l'avariciós que l'abondós*. (V. lib. 272) m. 1 [de Tomàs Aguiló i Cortès].
- [235] *Meu (El) modo de pensar*. cat.
- [236] *Miracle del taberner*.
- [237] *Mitja (La) taronja*. cat. [de Josep Maria Arnau].
- [238] *Ne Juana beu sa derrerera*. m. 1.
- [239] 249 *No sempre els assistens cantan victoria*. 1.
- [240] *Ous del dia*. (Parodia) cat. [de Frederic Soler].
- [241] *Palots y ganxos*.
- [242] *Passió política* [de Josep Roca i Roca: cf. CURET 1967, 255].
- [243] *Pastorells* (varias clases). m. (lib. 18).
- [244] *Pildoras (Las) Holloway*. cat. 1 [de Frederic Soler].
- [245] *Pollastre (Un) aixellat*. cat. 2 [de Josep Maria Arnau].
- [246] *Pubilla (La) del Vallés*. cat. 2 [de Josep Maria Arnau].
- [247] *Punt (Lo) de las donas*. cat. 2 [de Frederic Soler].
- [248] *Ral per duro*. 3.
- [249] *Rellotje [Lo] de Monseny*. (zarzuela de majica) [de Narcís Capmany i Joan Molas].
- [250] *Representació del rey Herodes y la Sibila* (lib. 18 bil.) m. 1.6.
- [251] *Sabateta (La) al balcó*. cat. 2.
- [252] 281 *Secret (Lo) de la caixeta*.
- [253] *Secret (Lo) dels sabis*. zarzuela.
- [254] *Señor (El) Lluiciá Ventayol*. m. 1.
- [255] *Senyora (Una) sola*. cat. 1.
- [256] *Si us plau per forsa*. cat. [de Frederic Soler].
- [257] *Sol (El) y la luna*. bil. 1.
- [258] *Sota, Cavall y Rey*. cat. 1.
- [259] *Tornada (La) del Titó*. bil. [de Francesc Camprodon].
- [260] *Tres blancs y un negre*. 1.
- [261] *Urbanitat (La)*. o. 2.

[262] *Venjansa (La) de la Tana*, cat. 2
[de Frederic Soler].

APÈNDIX III

AUTORS IDENTIFICATS

- AGUILO I CORTES, Tomàs: [234].
 ALAPONT I ROSELL, Vicent: [130].
 ALCÀNTARA, Joaquim Asensi: [111].
 ALTADILL, Carles: [86].
 ALTIMIRA, Francesc: [45], [59], [84],
 [154], [169], [180].
 AMAT, Andreu: [2], [18], [24], [40],
 [121], [149], [161].
 ARNAU, Josep Maria: [8], [197],
 [199], [218], [237], [245], [246].
 ARRAU I ESTRADA, Josep: [17].
 ARUS I ARDERIU, Rosend: [47], [105],
 [146].
 AULÉS I GARRIGA, Eduard: [42], [44],
 [207].
 BALLESTER I PUCHALT, Antoni Maria:
 [178].
 BARO, Teodor: [119].
 BARUTA I VALLS, Vicenç: [106].
 BERNAT I BALDOVI, Josep: [5], [79],
 [155].
 BIBILONI I CORRO, Miquel: [4], [29],
 [51].
 BISAÑES, Antoni: [73], [108], [117],
 [132], [150], [191], [202], [230].
 BOHIGAS, Sever: [1], [128].
 BORDAS I ESTRAGUÉS, Ramon: [53].
 BRASÉS, Andreu: [34].
 BRIZ, Francesc Pelai: [21], [138].
 CAMPRODON, Francesc: [259].
 CAPMANY I PAHISSA, Narcís: [62],
 [186], [206], [215], [249].
 CARCASSONA I GARRETA, Bartomeu:
 [31].
 CERVERA I BRU, Antoni Maria: [66].
 CLOTA I GUIMERÀ, Bonaventura:
 [144].
 COLLI BRITAPAJA, Josep: [216].
 CORT, Salvador: [13], [172].
 DIMAS, Joaquim: [9], [115], [166],
 [170], [185].
 ESCALANTE, Eduard: [217].
 FAURA I CASASNOVAS, Anton: [147],
 [153].
 FELIU I CODINA, Josep: [173], [232].
 FERNANDEZ CAMPRUBI, J.: [6].
 FERRÀ, Bartomeu: [26], [32], [50],
 [76], [140], [163].
 FERRER I CODINA, Antoni: [19], [87].
 FIGUEROLA, Miquel: [151].
 FONTOVA, Lleó: [36], [141].
 GELABERT, Sebastià: [134].
 GRIFELL, A.: [160].
 LLADRO I MALLI, Ramon: [3], [63],
 [164].
 LLANAS, Albert: [120].
 MIRALLETES I PIU, Rosa: [88].
 MOLAS I CASAS, Joan: [62], [206],
 [215], [249].
 MOLIERE: [108].
 MORA, Ramon: [100].
 OBRADOR, Mateu: [145].
 OVARA, Josep: [65].
 PALANCA I ROCA, Francesc: [22], [39],
 [89], [109].
 PALET, Josep: [48].
 PENYA, Pere d'Alcàntara: [52], [136],
 [142].
 PÉREZ SERRA, Josep: [193].
 PIQUET, Jaume: [135].
 PLANA, Ignasi: [85].
 RENART I ARUS, Francesc: [20], [27].
 RIERA I BERTRAN, Joaquim: [99],
 [144].
 ROBRENYO, Josep: [91], [113].
 ROCA, Jaume: [129], [157], [165],
 [168], [179].
 ROCA I ROCA, Josep: [43], [54],
 [242].
 ROCA I SEGUI, Guillem: [212].
 ROURE, Conrad: [125], [190], [198].
 SALA I SAURI, Eduard: [14], [25], [97],
 [174], [180], [187].
 SOLER, Frederic: [33], [80], [92],
 [98], [127], [189], [200], [203], [204],
 [209], [211], [213], [223], [227],
 [229], [232], [233], [240], [244],
 [247], [256], [262].
 UBACH I VINYETA, Francesc: [7], [58].
 VIDAL, Francesc de Sales: [124].
 VIDAL I VALENCIANO, Eduard: [43],
 [54], [81], [198].

Abreviatures bibliogràfiques utilitzades per a la identificació de les obres:

Francesc CURET: *Història del Teatre Català*, Barcelona, 1967.

Xavier FÀBREGAS: *Sainets de la vida picaresca*, Barcelona, 1967.

Xavier FÀBREGAS: *Aproximació a la història del teatre català modern*, Barcelona, 1972.

Xavier FÀBREGAS: 'El teatre', a Joaquim MOLAS (dir.), *Història de la Literatura Catalana. Part Moderna*. Volum VIII. Barcelona, 1986, 54-69.

Manuel SANCHIS GUARNER: *Els inicis del teatre valencià modern*. València, 1980.

Francisco M. TUBINO *Historia del Renacimiento literario, contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880.

Josep YXART: *Entorn de la Literatura Catalana de la Restauració*. A cura de Jordi Castellanos. Barcelona, 1980.

RESUM

L'article revisa el catàleg d'obres teatrals en català o bilingües de les botigues de literatura popular dels germans Mateu i Antoni Borràs, de Palma (Mallorca), molt actives entre el 1860 i el 1890. D'aquesta anàlisi es dedueix que la difusió impresa del teatre era aleshores molt intensa. També que Mallorca rebia amb força normalitat les edicions de teatre fetes a Barcelona i, menys, a València. Així és força interessant de comprovar que les obres d'autor mallorquí només representen el 15% del catàleg, mentre que les d'autor del Principat de Catalunya, representen el 75%. També documenta que algunes peces escrites a finals del segle XVIII o començaments del XIX s'havien convertit en petits clàssics d'aquests repertoris.

ABSTRACT

The article revises the catalogue of the theatrical plays in Catalan or bilingual of the popular literature shops belonging to Brothers Mateu and Antoni Borràs, of Palma (Mallorca) which were very active between 1860 and 1890. From this analysis it may be deduced that the printed diffusion of plays was very intensive at that time, and also that Majorca received very regularly the editions of plays performed in Barcelona and, to a lesser extent, in Valencia. In this way it is most interesting to check that the works of Majorcan authors represent only 15% of the catalogue, while those of Catalan authors represent 75%. It also documents that some plays written at the end of the XVIII century of beginning of the XIX century had become small classics of these repertoires.